

Dostop do informacij v svobodni demokratični družbi

Jernej Letnar Čerňič

Svobodna demokratična družba bi morala idealno temeljiti na prostem dostopu do informacij javnega značaja. Če javnost nima dostopa do ključnih informacij o delovanju državne oblasti, potem težko govorimo o svobodni demokratični družbi, ki temelji na načelih pravne države, varovanja človekovih pravic, delitve oblasti in na objektivnih medijih. Dostop do informacij pogojuje tudi posameznikov položaj in razvoj v vsakokratni družbi. Če dostopa do informacij ni, posameznik nima na voljo možnosti, ki bi jih imel, če bi bil dostop do informacij omogočen. V zadnjih letih je širok dostop do spletnega medmrežja omogočil dostop do informacij tudi tistim prebivalcem razvijajočega se sveta, ki ga prej niso imeli. V prispevku obravnavam dva fenomena o dostopu do informacij, ki sta v zadnjih mesecih razburkala tako slovenski kot tudi globalni javni prostor; to sta spletna stran Wikileaks in dostop do arhivskega materiala ter dosjejev trenutnih oziroma bivših nedemokratičnih režimov. Če-tudi gre za dve različni stvari, pa obe odpirata določena vprašanja in opozarjata na vrsto težav pri dostopu javnosti do podatkov, ki so vitalnega pomena za javno korist. Svoboda tiska in izražanja sta ključnega pomena za delovanje demokratičnega ustavnega reda, ker omogočata nenehno intelektualno izmenjavo in soočenje stališč, ki tvorijo srčko takšnega reda. Dostop do informacij pa pogojuje učinkovito uresničevanje svobode izražanja in tiska.

WIKILEAKS IN DOSTOP DO INFORMACIJ

Dostop javnega prostora do informacij, ki so potrebne za delovanje državnega aparata, je ključno povezan z delovanjem demokratične države. Ne-profitna nevladna organizacija Wikileaks preko svoje spletne strani razkriva tovrstne informacije, s tem pa želi narediti korak k bolj transparentnemu in učinkovitemu delovanju demokratične družbe. Cilj Wikileaksa je podajati javnosti pomembne novice in podatke. Wikileaks nekako hodi z roko v roki z globalizacijo. V zadnjih desetletjih postajajo državne meje zaradi globalizacije vse manj pomembne, izgubljajo se tudi okvirji, ki so razvitim državam zagotavljali prednosti pred drugimi udeleženci v mednarodni družbi. Globalizacija je zato proces, ki na gospodarskem, izobraževalnem, kulturnem in drugih področjih odpravlja državne meje, omogoča bolj ali manj prosto izmenjavo dobrin in storitev ter predvsem lažjo povezavo med različnimi deli svetovnega gospodarstva. Razvita gospodarstva in podjetja so v preteklih desetletjih pridobila zelo veliko moč in učinkovito izkoriščala prednosti, ki jih je prinesla globalizacija. Pri tem so v okoljih, kjer so delovala, premalo pozornosti posvetila varstvu temeljnih človekovih pravic. Če so koristi globalizacije do sedaj uživale predvsem visoko razvite družbe, pa se v zadnjih letih kolo

sreče obrača v prid držav, v katerih ljudje ne živijo z več kot enim evrom na dan. Globalizacija je ljudem v nerazvitem svetu uresničila še do nedavnega ne-uresničljive stanje o dostopu do novih tehnologij, s tem pa do javnih informacij, na podlagi katerih se lahko začnejo osamosvajati in preverjajo delovanje vsakokratnih oblasti. Dostop do informacij je osnovni temelj demokratične družbe in eden izmed osnovnih pogojev za uresničevanje ostalih pravic, ki morajo biti spoštovane v vsaki družbi. Gre za vse informacije in ideje, ki lahko vznemirijo tako celotno prebivalstvo kot le en del družbe. Javnost mora imeti dostop do vseh informacij javnega značaja, tudi do tistih, ki so povezane s slehernim kandidatom na volitvah. Informacije bi bilo potrebno sporočati na objektivni način, brez nepotrebne ideološkega ali političnega opredeljevanja. Vsi udeleženci v javnem prostoru imajo pravico, da svobodno razpravljajo o temah politične narave. Spletna stran Wikileaks je konec lanskega novembra začela v odlomkih objavljati dvesto petdeset tisoč diplomatskih depeš zunanjega ministrstva ZDA in njenih veleposlaništev. Wikileaks je v sodelovanju s šestimi večjimi ameriškimi in evropski časniki – The Guardian, El País, Le Monde, The New York Times, Der Spiegel, The Washington Post – pregledal in izbral najpomembnejše diplo-

matske depeše, ki so jih omenjeni časniki oziroma revije tudi objavili. Vendar pa globalna javnost ni imela dostopa do večine diplomatskih depeš, saj jih je spletna stran Wikileaks do sedaj objavila le nekaj tisoč. Zakaj je le nekaj tisoč depeš neposredno dostopnih svetovni javnosti, se sprašujete? Pri tem trčimo na prvo, sicer nizko oviro, ki nam preprečuje, da bi organizacijo Wikileaks lahko razlagali kot organizacijo, ki si prizadeva za čim večjo preglednost delovanja najvišjih vrhov oblasti, tako demokratičnih kot nedemokratičnih držav in mednarodnih odnosov med državami nasploh. Sama ideja Wikileaksa je privlačna, saj temelji na stari idealistični ideji boja dobrega proti zlu, k čemur pripomore tudi vsakodnevno prikazovanje bledega ustanovitelja Assangea kot nekakšnega Davida, ki se bojuje proti nepremagljivemu Goljatu. Vendar zgodovinske izkušnje pričajo, da je tako pomembne zadeve, kot sta mednarodna politika in globalno ravnotežje, le redko mogoče pojasniti s tako enostavnim odgovorom, kot ga ponuja Wikileaks?. Težko je namreč verjeti, da Wikileaks ne deluje po bolj ali manj enakih načelih kot vlade v državah, katerih podatke razkriva. Verodostojnost Wikileaksa zato ni tolikšna, kot bi lahko bila, če bi bilo njegovo delovanje bolj pregledno in če bi globalni javnosti razkrili vse podatke in diplomatske depeše, s katerimi domnevno razpolaga. Če od drugih zahteva preglednost in delovanje v javno korist, naj tudi organizacija sama sledi tem načelom. Seveda se pojavljajo še drugi upravičeni očitki, npr., da Wikileaks onemogoča delovanje diplomacije in ogroža že tako krhko ravnotežje v mednarodnih odnosih, o čemer so razpravljali na januarski okrogli mizi Inštituta dr. Jožeta Pučnika z naslovom »Wikileaks: svoboda govora ali grožnja svobodi?«. Priznati je potrebno, da globalni družbeni prostor potrebuje organizacijo kot je Wikileaks, vendar pa mora ta tudi slediti vsem načelom, ki jih pridiga. Navsezadnje je razkritje ameriških diplomatskih depeš pripomoglo k padcu totalitarnih diktatorskih režimov v Tuniziji in Egiptu. Zaradi objave podatkov so vlade v »demokratičnem svetu«, kamor se rada prišteva tudi naša država, izgubile javnomnenjsko podporo in so se morale zagovarjati in odgovarjati na neprijetna vprašanja opozicije. Delovanje nekaterih vlad je postalo bolj razumljivo, vendar depeše niso razkrile nobene informacije, ki je ne bi mogli predhodno predvidevati. Vendar lahko soglašamo s tem, da informacije prinašajo družbeno moč. Organizacija, ki poseduje informa-

cije ima tolikšno moč, kot je teža njenih informacij. Wikileaks zato nosi veliko odgovornost zaradi podatkov, s katerimi razpolaga. Vendar pa Wikileaks sama izbira v katerem trenutku bo objavila podatke, zaradi česar mora biti toliko bolj pregledna, saj drugače lahko tudi sam kaj hitro znajde v polju arbitrarnosti. Njen ustanovitelj vseskozi grozi, da bo objavil še več neprijetnih depeš in drugih podatkov, če bo dokončno izročen Švedski. Vprašanje pa je, zakaj Assange tega ne stori. Javnost bi želela pregledati in razpolagati s takšno dokumentacijo že zdaj. Odgovor na to bi lahko bil, da z razkritjem celotnih depeš čaka, ker ga skrbi za osebno varnost, druga možnost pa je, da so v ozadju bolj pomembni interesi kakšne interesne skupine.

Narava delovanja organizacije Wikileaks ne ponuja enoznačnih odgovorov. Težko je zapisati, da njeno delovanje ali omogoča ali onemogoča bolj učinkovito in pregledno delovanje demokratičnih družb. Poskus objektivnega ocenjevanja delovanja organizacije Wikileaks se mora zato ustaviti nekje na sredi. Wikileaks je v določeni meri pripomogla k bolj transparentnemu delovanju in iskanju odgovornosti za različna hudodelstva, vendar bi morala tudi sama upoštevati enako kritično obravnavanje za večjo legitimnost njenega delovanja. Enako pomembno kot je delovanje Wikileaksa, pa je vprašanje svobodnega dostopa do arhivskega gradiva bivših nedemokratičnih sistemov.

SVOBODA DOSTOPA DO DOSJEJEV NEDEMOKRATIČNIH REŽIMOV

Tako v nekdanjih kot v trenutnih totalitarnih režimih sodi (oz. je sodil) dostop do informacij med esencialna vprašanja, povezana z delovanjem in preživetjem vsake družbe. Totalitarni režimi morajo imeti monopol nad pretokom podatkov in informacij, saj drugače ne delujejo optimalno. Zato o »družbeno neprimernih« posameznikih vodijo dosjeje, kjer so zbrane vse informacije o njih, režim pa najbolj neprimerne izmed njih tudi izloči. Če demokratična družba popolnoma ne prelomi s predhodnim nedemokratičnim režimom, pa ima lahko kasneje težave z dosjeji in arhivskim gradivom, ki so nastali v času nedemokratičnega režima. Pred kakšnim mesecem mi je v knjižnici pod roke naključno prišla knjiga oxfordskega profesorja politične zgodovine in predvsem velikega poznavalca Srednje Evrope, Timothyja Gartona Asha, z naslovom *Dosje (The File)*. Ash je konec sedemdesetih in na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja nekaj

let živel v Vzhodnem Berlinu v takratni Nemški demokratični republiki (NDR), kjer je sprva nameraval napisati doktorat o nemškem odporu zoper nacistični totalitarizem, potem pa je zavoljo okoliščin začel raziskovati delovanje totalitarne policijske vzhodnonemške države.

Ashevo delo *Dosje* je osebna zgodba, ki jo avtor umešča v širši srednjeevropski kontekst. Zgodba

skozi zaposlovalo okrog 90.000 sodelavcev za polni delovni čas. Neformalnih sodelavcev pa je bilo vsaj pol milijona. Ash ugotavlja, da so to bili običajni ljudje, ki so vohunili za svojimi sosedi, družinskimi člani, prijatelji, profesorji oziroma za komerkoli, ki ga je Stasi označil kot »morebitno nevarnost za državno varnost«. Šlo je za obsežen državni aparat, ki je praktično nadzoroval vse plasti osebnega in družbenega življenja prebivalcev Vzhodne Nemčije. Avtor moralno ne obsoja ljudi, ki so vohunili za njim. Ne želi se postaviti v vlogo sodnika.

Vohune poskuša prikazati kot običajne ljudi, ki so nadzorovanje, opazovanje in vohunjenje jemali kot nekaj najbolj običajnega. Hkrati pa ne želi odpustiti hudodelstev in grozot, ki so jih ljudje in državni aparat z neprestanim nadzorovanjem tudi omogočali. Totalitarističnih hudodelstev ni mogoče opravičiti zgolj s sklicevanjem na težke osebne okoliščine takratnih sodelavcev režima, ki so zaradi takšnih ali drugačnih razlogov pristali v Stasiju. Ne. Ash odločno zavzema stališče, da je totalitarna hudodelstva potrebno obsoditi in o njih ozaveščati javnost, da ne pristanejo na smetišču zgodovine.

Raziskovanje osebnega dosjeja je za Asha tudi nekakšna refleksija njegove mladosti in mladostnih izkušenj in prijateljev ter tudi oseb, ki ji jih sicer ni poznal, vendar so one poznale njega. S pregovorno natančnostjo razpoznava tajne osebe, ki so ga nadzorovale, ljudi z imeni in priimki. Vendar ne ostane samo pri tem. Večino svojih nadzornikov obišče na njihovih domovih, kjer ga ti gospodje in gospe neradi sprejmejo in pristanejo na soočenje. Vsi po vrsti pa svojih dejanj ne obsojajo in jih ne poskušajo opravičevati. Da so vohunili za drugimi zaradi boljšega položaja v službi, da so svojim otrokom lahko omogočili izobraževanje, zaradi potovanja v tujino in zaradi drugih ugodnosti, ki so jih imeli kot sodelavci režima. Ash tako opazi, da večina ni vohunila zaradi globokega prepričanja, da je potrebno obvarovati komunistični režim, ampak zaradi banalnih osebnih privilegijev.

se prične, ko pripovedovalec nekaj let po demokratizaciji Vzhodne Nemčije v čitalnici urada za ohranjanje arhivov NDR začne preučevati svoj 325 strani dolg dosje z imenom Romeo, ki ga je o njem vodilo vzhodnonemško Ministrstvo za državno varnost (Ministerium für Staatssicherheit oz. krajše Stasi). Ash nato s pomočjo dosjeja in svojega osebnega dnevnika iz tistega časa počasi rekonstruira ne le svoj vsakdanjik, temveč tudi takratno vzhodnonemško realnost, in skuša prikazati objektivno sliko delovanja totalitarnega državnega aparata. Ash se v svojem doživljanju režima kmalu zave, da vzhodnonemški režim ni nič manj totalitaran od tistega nacističnega, o katerem je nameraval prvotno pisati doktorat. Ministrstvo za državno varnost je

Kako pa lahko Ashevo izkušnjo umestimo v slovensko družbeno realnost? Za slovensko družbo obstaja Asheva izkušnja popolnoma nereflektirana. Več kot dvajset let po razpadu totalitarnega režima bivše nedemokratične države ostaja dostop do celotnega arhivskega gradiva omejen. Nobe ne zgodovinske izkušnje nismo potegnili iz tega obdobja. Državni organi ne želijo ponoviti, kar je že večkrat zapisalo slovensko Ustavno sodišče, in sicer, da slovenska demokratična družba ni naslednica bivšega totalitarnega režima, ki je vladal do leta 1990 in da slovenska pravna država temelji na spoštovanju človekovih pravic, ter da je zato potrebno brez razprav odpreti vse arhive, ki so nastali v nedemokratičnem režimu. Brez izjeme. Ker do takšnega spoznanja različne interesne skupine nočejo priti, slovenski Dosje še vedno ostaja odprt in bo ostal odprt toliko časa, dokler bodo javni in zasebni arhivi nekaterih posameznikov ostali zaprti. Slovenska danost zato ne bi mogla biti bolj različna od (vzhodno-) nemške in se utaplja v pomanjkanju katarze.

Totalitarni režimi ohranjajo svojo moč z ustrahovanjem običajnih prebivalcev in njihovim vohunjenjem enega za drugim. Državni aparat mora nadzirati vse, kar se v državi dogaja. Prav nič mu ne sme uiti. Niti s kom ste tisti dan obedovali ali s kom ste šli zvečer na zmenek. Katero knjigo ali časnik prebirate in kakšno glasbo poslušate oziroma igrate. Še več, totalitarni državni aparat zanimajo še natančnejše podrobnosti iz vašega vsakdanjega življenja. Ta aparat je obseden z vašo notranjostjo. Zato raziskuje in nadzira tudi kateremu svetovnonazorskemu prepričanju sledite. Zato vam sledi celo za štiri zidove, kjer rekrutira katerega od vaših sosedov ali celo najbližje, da mu skrbno poročajo o vaših najbolj osebnih stališčih in prepričanjih. Na takšnih vzorcih temeljijo oziroma so temeljili tako v zadnjem mesecu razpadajoči severnoafriški diktatorski režimi, kot tudi bivši totalitarni režimi v Srednji Evropi.

PRIHODNOST DOSTOPA DO INFORMACIJ

Temelj demokratičnega diskurza je javna in odprta izmenjava mnenj o zadevah splošnega pomena. Razprava pa je mogoča le z enakovrednim dostopom do vseh podatkov. Delovanje spletne organizacije Wikileaks je zato potrebno pozdraviti, saj je vsaj na neki teoretični ravni omogočila vpogled v delovanje državnih oblasti določenih držav. Wikileaks seveda ni brez pomanjkljivosti in kot vsaka

druga organizacija izkorišča svojo moč večinoma v svojo korist. Enako drži za soočenje tranzicijskih demokratičnih družb z fizičnimi ostanki svoje polpretekle zgodovine. Z arhivskim gradivom, ki so ga totalitarni režimi ustvarili z nadziranjem in prisluškovanjem svojim državljanom. Tako Wikileaks kot tudi soočenje z arhivskim gradivom nedemokratičnih režimov teži k temeljnim načelom delovanja vsake svobodne demokratične družbe. Ta so: preglednost, odgovornost, vladavina prava in spoštovanja temeljnih človekovih pravic. Le prost dostop javnosti do informacij, potrebnih za delovanje svobodne demokratične družbe, omogoča soočanje nasprotujočih si mnenj in tehtanje različnih razlogov za vprašanja, ki zadevajo vsakogar. Če je dostop omejen, svobodna demokratična družba ne more pregledno in sproščeno delovati. Primarna naloga prostega dostopa do informacije je zato ustvarjanje možnosti, da se soočijo nasprotujoči si in različno motivirani pogledi, kar prispeva k bolj učinkovitemu in zanesljivemu obveščanju in odločanju javnosti in nosilcev javne oblasti. Vpogled v javno arhivsko dokumentacijo ter v delovanje državnih oblasti omogoča ljudem, da prispevajo k odločitvam, ki jih zadevajo, hkrati pa tudi odprtost in preglednost delovanja, kar zmanjšuje možnost zlorab. Razprava pa je lahko svobodna šele takrat, ko je javnosti dana možnost, da izraža svoje mnenje in je v osnovi varovana, ne glede na to, ali je izjava groba ali nevtralna, koristna ali škodljiva, pravilna ali napačna. Res pa je tudi, da ima prosto dostopanje do javnih informacij in pravica do svobode izražanja tudi drugo, manj prijetno stran, saj je dostop do javnih podatkov še v današnjem času zlorabljen kot ideološko orodje, ne samo sredinsko naravnanih pogledov, temveč skrajno desnih ali levih usmeritev. Prišel je čas, ko moramo priprta vrata nedemokratičnih sistemov enkrat za vselej zapreti in dopustiti nemirnemu duhu globalnega in slovenskega prostora, da končno odide iz primeža nesrečne preteklosti in se prepusti energiji in volji novih generacij, ki ga bodo ponovno oblikovale. Realno gledano, udobno nadaljevanje vzorcev nedemokratičnih družb ne pelje nikamor. Samo samozavestno prevzemanje odgovornosti lahko pripelje vsakokratno družbo do njenega cilja – do polno uresničene svobodne demokratične družbe. •